

**MERKEZİ PLAN TASARIMI VE MALZEME ÖZELLİKLERİYLE
İLGİNÇ BİR ÖRNEK: GÖÇBEYLİ (BERGAMA) MERKEZ CAMİİ ve
RESTORASYON ÖNERİLERİ**

Sedat BAYRAKAL*

ÖZET

Bu çalışmada, Sanat Tarihi alanında tanınmayan ve Bağdadi-merkezi plan kurgusuyla, sadece Batı Anadolu'da değil, Anadolu örnekleri içinde de özel bir yere sahip Göçbeyli Merkez Camii tanıtılmaktadır. Bağdadi üst örtü, merkezdeki kubbeyi dört yönden kuşatan beşik tonoz tasarımıyla oluşmaktadır. XIX. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan caminin, son cemaat yeri ve minare ile şadırvanın sundurması XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki onarımlarda yapılmıştır. Caminin mimari ve süsleme özelliklerinin yanı sıra restorasyon önerilerinde de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağdadi, merkezi plan, Batı Anadolu camileri

ABSTRACT

In this study, Göçbeyli Merkez Mosque which has a special place in the world of art history for its features as central plan and built of plasterboard is introduced. Plasterboard roof consist of barrel vault surrounding the central dome on four sides. While the mosque was built in the 19th century, the portico, minaret and fountain were added during the restorations in the first half of the 20th century. In addition to the architectural and decoration features of the mosque some suggestions of restorations are also included.

Key Words: Plasterboard, central plan, mosques of Western Anatolia

Caminin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri:

İzmir ili, Bergama ilçesi, Göçbeyli Beldesi'ndeki cami, dikdörtgen planlı bir harim, kuzeyindeki son cemaat yeri, son cemaat yerinin batısındaki minare ve kuzeyindeki şadırvanlı avludan oluşmaktadır (Şek.1). Harimin dört yöne, son cemaat yerinin ise üç yöne eğimli kırma çatısının üzeri kiremit kaplıdır.

* Dr.,Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalı.

Sedat Bayrakal

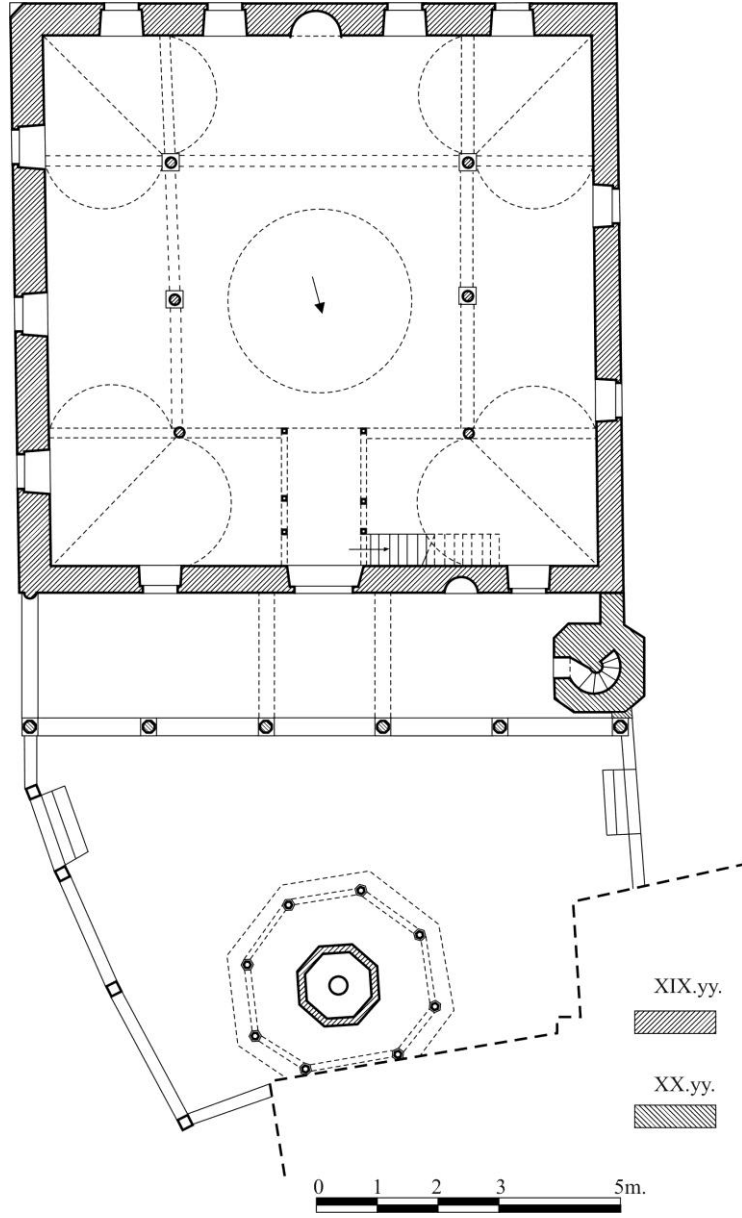
Sıvalı ve boyalı cepheler sade görünümüyle dikkati çekmektedir. Pencere sayıları düzensizdir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen şekilliysen, üst sıra pencereleri daire şekillidir (öküz gözü). Batı cephesinde, alt ve üst sırada ikişer pencere yer almaktadır (Fotoğraf 1). Pencereler demir parmaklıklara sahiptir. Cephenin kuzeyinde, saçak seviyesinin altında kuş evi bulunmaktadır. Kuzey uçta, son cemaat yerinin batı duvarını kesintiye uğratan minare yer almaktadır (Şek.1). Minarenin kürsü, pabuç ve gövdesinin alt kesimi ile son cemaat yeri batı duvarının hem kaynaşmaması, hem derz izlerinin birbirini tutmaması, hem de farklı inşaat dokusu, minarenin harim kuzey duvarına sonradan bitştirildiğini kanıtlamaktadır (Fotoğraf 2). Ayrıca, son cemaat yeri kemerinin formu ve minare pabucuna yaslanması yadırganmaktadır. Son cemaat yerinin, minarenin kuzey ve güneyine denk gelen çatı seviyeleri de birbirini tutmamaktadır. Kaldı ki, kuzey kesimdeki silmeli saçak, güneyde devam etmemektedir. Bu da iki farklı inşaat evresini kanıtlayan bir diğer faktördür.

Güney cephesinde, dörderli iki sıra halinde açılmış pencere açıklıkları bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Cephenin batı kesimine, saçığın altına iki küçük kuş evi yapılmıştır. Batı cephedeki iki pencere açıklığına karşılık, doğuya üç pencere açılmıştır (Fotoğraf 4).

Düzgün kesme taşlarla inşa edilen minare, son cemaat yerinin içinde ve batısındadır (Fotoğraf 5). Girişi son cemaat yerine açılmaktadır. Son cemaat yerinde olduğu gibi, kırmızı renkli düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Sekizgen kesitli kürsünün üzerinde, yine sekizgen pabuç yükselmektedir. Gövde ve şerefe sadedir. Peteğin yenilendiği anlaşılmaktadır.

Avluya, biri doğuya (Fotoğraf 6), diğeri batıya (Fotoğraf 7) açılan iki kapıdan girilmektedir. Caminin üzerinde yer aldığı arazi, batıdan doğuya doğru eğimli olduğundan, avlu zeminine batı kapısından merdiven basamaklarıyla inilerek, doğu kapısından ise çıkılarak ulaşılmaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan ve caminin harim girişi ile aynı eksende yer alan şadırvan, sekizgen şekillidir (Fotoğraf 8; Şek.1). Şadırvanın üzerini örten betonarme sundurmanın (Fotoğraf 9) mermer kitabesinde, Latin harf ve rakamlarıyla, “Bismillahirrahmanirrahim 1975” ibaresi yazılıdır. Şadırvanın sekizgen taş gövdesinin camiyle çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Bir ucu şadırvanı çevreleyen sundurmanın çatısına, diğeri ucu da son cemaat yeri girişine yaslanan sundurma ile avlu zeminini kaplayan karolar yeni imalattır.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Şek.1- Plan (E. A. Levi'den değiştirilerek).

Sedat Bayrakal

Son cemaat yeri, kırmızı renkli düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Beş birimli son cemaat yerinin her birimi yuvarlak kemerle dışa açılmaktadır (Fotoğraf 10). Kemerler, sekizgen kesitli gövde ve sade silmelerle belirlenen başlıklara sahip sütunlar tarafından taşınmaktadır. Kemerlerin içleri demir doğrama camekanla kapatılmıştır. Orta birim kemerinin kilit taşında volut üzerine oturan akantuslu taş süsleme yer almaktadır. Aynı kemerin köşeliklerine, beyaza boyanmış ay-yıldız motifi yerleştirilmiştir.

Zemini düzgün kesme taşlarla kaplanan son cemaat yerinin üzerini düz ahşap tavan örtmektedir. Orta birim, ahşap basık kemerle vurgulanmış, kemer köşelikleri ve tavanı ahşap çakma ve oyma tekniğiyle bezenerek boyanmıştır (Fotoğraf 11). Harim kuzey duvarının ortasında harim girişi, girişin iki yanında ise birer pencere açıklığı yer almaktadır. Bu cephe yağlı boyalıdır. Harim girişi ile batı penceresi arasındaki dış mihrabın, yarım daire kesitli bir nişi ve çeyrek küre şekilli kavsarası vardır (Fotoğraf 12). Üst kesiminde, bir madalyon içinde, gül ve yapraklardan oluşan alçı süsleme mevcuttur. Dış mihrap nedeniyle, harim kuzey duvarındaki pencereler simetrik yerleştirilememiştir. Sade düzenlenmiş harim girişinin üzeri yuvarlak kemerle son bulmaktadır (Fotoğraf 13). Kapı kanatlarının her biri dörder bölüme ayrılmıştır. Girişin üst kesiminde 4 satırlık Osmanlıca kitabe bulunmaktadır (Fotoğraf 14). Kitabenin yazılışı ve transkripsiyonu şöyledir:

- 1- همت اصحاب خيرات ايله بو عالی مقام
- 2- تعمیر اولدی پک کوزل بالعون رب مستعان
- 3- بش وقت قیلسون صلاتی لعشقی ارباب نیاز
- 4- اولدی بو بیت خدا حمد اوله مسکی الختام ۱۳۲۵

- 1-Himmet-i ashab-ı hayrat ile bu âli makam
- 2-Tamir oldu pek güzel bi'l-avni rabb-i müstean
- 3-Beş vakit kılsın salâtı li-aşkı erbab-ı niyaz
- 4-Oldu bu beyt-i hüda hamd ola miskiyyü'l-hitam 1325

Buradan caminin 1325/1907 yılında tamir edildiğini öğreniyoruz. Kitabede onarımı yaptıranın adı geçmemektedir.

Harim, plan ve süsleme özellikleri açısından ilgi çekicidir. Örtü Bağdadi tekniğiyle örülmüştür. Merkezde altı desteğe oturan kubbe ve bu kubbeyi dört yönden kuşatan beşik tonozlarıyla farklı bir uygulamaya işaret eden harimde, tonozların

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

köşelerde birbirine döndürülerek bağlandığı görülmektedir (Şek.1). Merkezi kubbenin oturduğu alan kare değil dikdörtgendir. Kubbenin doğu-batı yönündeki uzunluğu, kuzey-güney yönündeki uzunluğundan daha fazladır. Bu nedenle, yarım küre şekilli kubbe ve pandantiflerin uzantısı basık bir görünüm almıştır (Fotoğraf 15). Kubbenin batısını (Fotoğraf 16), güneyini (Fotoğraf 17), doğusunu (Fotoğraf 18) ve kuzeyini (Fotoğraf 19) birer beşik tonoz dolanmaktadır. Tonoz kemerleri ortada desteklere, diğer yanda beden duvarlarına oturmaktadır. Harimde, özellikle üst örtünün sıvalarında önemli çatlaklar ve az da olsa dökülmeler mevcuttur. Çatıdan akan suyun yarattığı nem, bu tahribatı her geçen gün hızlandırmaktadır.

Harimin kuzeyinde beş kemerli ve iki katlı mahfil yer almaktadır (Fotoğraf 20). Üst kat kemerleri Bursa kemeri şeklindeki, alt kat kemerlerinden ortadaki yuvarlak formu, diğerleri sepet kulpu formudur. Mahfilin üst katında, ortada beş kenarlı cumbası bulunmaktadır. Korkulukların içi, kafes teknikli ince çıtalarla kapatılmıştır. Harim girişinin hemen sağındaki ahşap merdivenle mahfilin üst katına, mahfil tonozuna açılmış bir pencereyle de çatıya çıkılmaktadır.

Çeyrek küre şekilli mihrabın nişi ve çevresi yoğun kalemişleriyle bezelidir (Fotoğraf 21). Mihrabın hemen üzerinde bir Ayet kitabesi ve 1341/1922-1923 tarihi okunmaktadır. Güney duvarının doğu yarısı içindeki iki pencerenin arasındaki duvara ahşap vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Ahşap minber sadedir. Yuvarlak geçit kemerinin bir benzeri, yan aynalığa da açılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin süslemelerini **ahşap oyma, alçı kalıplama ve kalemişi** teknikli süslemeler olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür. Süslemeler, son cemaat yeri tavanı, harim girişi ile harimde yoğunlaşmaktadır.

Son cemaat yeri orta birimi tavanında ve kemer köşeliklerinde ahşap oyma teknikli bezemeler göze çarpmaktadır. Motifler siyaha boyalıdır. Tavan göbeğinde, bir madalyon içindeki dairedeki kompozisyon, dallarıyla verilmiş yaprak bezemesidir. (Fotoğraf 22). Madalyon üzerindeki çiviler, kompozisyonun yerde hazırlanıp tavana çivilerle monte edildiğini göstermektedir. Kemer köşeliklerindeki oyma bezemelerde, dallarıyla verilmiş kozalak ve çınar yaprağına benzeyen düzenlemeler sunulmuştur (Fotoğraf 23).

Harim girişinin üst kesiminde, kitabe panosunu üç yönden kuşatan alçı süslemelerde simetrik bir kompozisyon verilmiştir (Fotoğraf 24). Birbirini takip eden iri yaprakların alt ucunda gül goncası, kenar ve köşelerde güller verilmiş, kompozisyon iki yandan birer perde motifiyle sınırlandırılmıştır. Güller hafif kırmızı, yaprakları yeşil; diğer motifler koyu kırmızı boyalıdır.

Harim süslemeleri, *kalemişi* ve *alçı kalıplama* teknikli süslemeler olmak üzere iki grupta incelenebilir. Bu süslemeler, harim kubbesinin iç yüzü ve eteği ile kible

Sedat Bayrakal

duvarında ve tonozlarda toplanmıştır. Merkezi kubbenin göbeğindeki akantus yapraklarından oluşan alçı madalyonun çevresinden sekiz perde motifi sarkıtılmıştır (Fotoğraf 25). Madalyon ile perde motifi arasında, akantuslu bezemelere yer verilmiştir. Kubbenin geri kalan iç yüzünde, çok sayıda irili ufaklı yıldız bulunmaktadır. Akantus yapraklarından oluşan alçı bordür, kubbe eteğini çepeçevre kuşatmaktadır. Pandantiflerde, kırmızı ve yeşil renkli üçer Türk Bayrağı tasvir edilmiştir. Kubbe ile tonozları taşıyan kemer köşeliklerinde, kalemişi tekniğiyle oluşturulmuş sarı, yeşil, pembe, kahverengi tonlarında tasvir edilen bir kase içindeki yaprak ve çiçekler dikkati çekmektedir. Güneydeki beşik tonoz ile kubbe arasındaki kemer karnı düz bırakılmamıştır. İki yandan kıvrımlarla başlayan ahşap kemer, ortada iki volut ve akantuslu düzenlemelerle vurgulanmıştır (Fotoğraf 26).

Mihrap nişi ve iki yanında da kalem işi bezemeler görülmektedir. Nişte, püskülleriyle verilmiş perde motifinin gerisinde bir manzara tasvir edilmiştir (Fotoğraf 27). Manzarada, öndeki ağaç, çiçek ve kayalar ile geri plandaki deniz ve ada, ayrıntıcı bir üslupla ve perspektif kurallarına uygun olarak resmedilmiştir. Mihrabın iki yanında, gövdeleri yivli ve üzerinde natürmort, alt kesiminde kaidesi olan birer sütun tasvir edilmiştir (Fotoğraf 28). Kible duvarındaki bir diğer süsleme, kıvrımdallara tutturulan kiraz ve yaprak tasviridir.

Beşik tonozlardan kuzeydeki hariç üçünde ikişer (Fotoğraf 29), köşelerde ise birer (Fotoğraf 30) akantuslu alçı kabartma bulunmaktadır.

Harim duvarlarında, öküz gözü pencereler seviyesinde, birer madalyon içinde, kalemişiyle yazılmış yazılar dikkati çekmektedir. Mihrabın üst kesimindeki iki madalyondan sağdakinde الله (Allah), soldakinde محمد (Muhammed); batı duvarında, güneyden kuzeye doğru ابوبكر (Ebubekir), عثمان (Osman), علي (Ali); doğu duvarında ise, güneyden kuzeye doğru عمر (Ömer) حسن (Hasan) ve حسين (Hüseyin) isimleri okunmaktadır. Bu madalyonlardan Hasan ismi yazılı olanında ١٣٣٩ (1339), Hüseyin ismi yazılı diğerinde ise ١٣٤١ (1341) tarihi okunmaktadır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme: Bilindiği gibi, Anadolu'ya, yaklaşık olarak 18. yüzyıldan itibaren, Batıdan, özellikle bezeme unsurlarının ithal edildiği “Batılılaşma Dönemi” damgasını vurmuştur. Anıtsal örneklerin dışında, orta ve küçük ölçekli diyebileceğimiz camilerde, sade dış görünümüne tezatla, bezemeli iç mekanlarla karşılaşılır. Bu tür etkiler taşıyan Göçbeyli Merkez Camii'nin değerlendirmeye tabi tutulacak en önemli yanı, Bağdadi teknikli merkezi planıdır. Hatırlanacağı üzere, caminin üzerini ahşap bir kubbe ile kubbenin dört yanındaki tonozlar örtmekteydi. Ahşap kubbe, merkezi özelliğinden dolayı, beden duvarlarına değil, altı desteğe oturmaktadır. Beden duvarlarından içeri alınmış ahşap veya Bağdadi kubbeli uygulamalara, plan şekillerinde küçük farklılıklar olmakla birlikte daha erken tarihli

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

örneklerde de rastlanmaktadır¹. Bu tür yapılara örnek olarak, 1590-1591 tarihli *İstanbul Takkeci İbrahim Ağa Camii*² ile 1791-1792 tarihli *Soma Hızır Bey Camii* verilebilir³. İ. Kuyulu'nun naklettiğine göre, bu tip kubbeler ev, köşk, saray gibi sivil eserlerde daha yaygındır⁴.

Ahşap kubbeli cami uygulamasının İzmir ve civarında da örnekleri bulunmaktadır⁵. *Damlalık Camii* (XVIII. yüzyıl başları)⁶, *Hacı Mahmud Camii* (XVIII. yüzyıl ortaları)⁷, *İkiçeşmelik Camii* (XVIII. yüzyıl başları)⁸, *Hacı Veli Camii* (1740-1741)⁹, *Menemen Mahkeme Camii* (1858-1859), *Karaburun Kösedere (Ağalarseki) Köyü Camii* (19 Temmuz-16 Ağustos 1814'de yeniden inşa)¹⁰, *Karaburun Eğlenhoca Camii* (1823-24)¹¹, *Karaburun Saip Köyü Camii* (1834-1835 onarım)¹², *İzmir Soğukkuyu Camii* (1874)¹³ İzmir ve çevresinden verilebilecek örneklerdendir. *Kula Paşa Camii* (1783-84)¹⁴, *Kırkağaç Çiftahanlar Camii* (1864-65)¹⁵, *Borçka Muratlı Köyü Merkez Camii* (1845)¹⁶, *Arhavi Dikyamaç Köyü Camii* (1894)¹⁷, *Hopa Aşağı Sundura Mahallesi Camii* (XIX. yüzyıl sonları)¹⁸, *Hopa Orta Hopa Camii* (XIX. yüzyıl

¹ Bu konuda daha önce yapılmış bir değerlendirme için bkz. İ. Kuyulu, "Kırkağaç Çiftahanlar Camii", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, V, İzmir 1990, s. 108.

² G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 165; İ. A. Yüksel, "Takyeci İbrahim Çavuş Camii", *Lale*, 3, İstanbul 1985, s. 4.

³ R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara 1973, s. 10-22, res. 1-31.

⁴ Bu tip örnekler hakkında bir değerlendirme için bkz. İ. Kuyulu, *a. g. m.*, s. 108.

⁵ İzmir ve çevresindeki ahşap kubbeli camiler hakkında bir değerlendirme için bkz. R. H. Ünal, "Yukarı Kızılcı Köyü, Halil Ağa Camii", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir 1994, s. 222.

⁶ Ü. Sipahi, *XVII-XVIII. Yüzyıl İzmir Camileri* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1988, s. 74-76.

⁷ R. Arık, *Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler* (A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1971, s. 20-23; Ü. Sipahi, *a. g. e.*, s. 82-84.

⁸ Ü. Sipahi, *ay. es.*, s. 70-73.

⁹ *Ay. es.*, s. 88-89.

¹⁰ C. Gürbıyık, *Karaburun ve Mordoğan'daki Türk Eserleri* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 2003, s. 19-27.

¹¹ *Ay. es.*, s. 28-32.

¹² *Ay. es.*, s. 33-36.

¹³ K. Sonugelen, *19. Yüzyıl İzmir Camileri* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1992, s. 40-43.

¹⁴ R. Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990, s. 48.

¹⁵ İ. Kuyulu, "Kırkağaç Çiftahanlar Camii.....", s. 105, plan 1.

¹⁶ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara 1983, s. 766.

¹⁷ *Ay. es.*, s. 764.

¹⁸ *Ay. es.*, s. 767-68.

Sedat Bayrakal

sonları)¹⁹, Doğu Karadeniz ve Batı Anadolu yörelerinden verilebilecek ahşap kubbeli camiler arasındadır.²⁰

Göçbeyli Merkez Camii, merkezi ahşap bir kubbenin dört kenarına yerleştirilen ahşap tonozlu şemaya sahip olması nedeniyle yukarıdaki örneklerden farklıdır. Araştırmalarım sırasında, bu çalışmanın konusunu oluşturan camide olduğu gibi, merkezi ahşap bir kubbenin çevresini dolanan tonozlu camiye ait benzer tek örneğin Kırkağaç Çiftehaneler Camii (1864-1865) olduğunu saptayabildim. Göçbeyli'deki cami ile Çiftehaneler Camii'nin plan benzerliği, ahşap merkezi kubbenin çevresindeki tonoz parçalarıdır. Ancak, Göçbeyli Camii'nde, Çiftehaneler Camii'nden farklı olarak, kubbenin dört yanını beşik tonozlar örtmektedir (Şek.1). Çiftehaneler Camii'nde ise, merkezi kubbenin etrafı doğrudan tonoz parçalarıyla kuşatılmıştır²¹. Ahşap kubbeli camilerde genel uygulama, merkezdeki kubbe ile harim duvarları arasında kalan boşlukların düz tavanla örtülmesidir. Ya da yukarıda adı verilen Yukarı Kızılca Halil Ağa Camii örneğinde görüldüğü gibi, ahşap kubbenin etrafını yine kubbelerin kuşatmasıdır.

Mimari uygulamaların yanı sıra, yapıdaki süslemeler de Batılılaşma döneminin karakteristiğini yansıtan tipik uygulamalardandır²².

Cami, kökleri uzun bir geçmişe dayanan ve Sinan'ın elinde doruğa ulaşan merkezi şemanın taşrada ahşaba uygulandığı nadir örneklerden birisidir. Bu yönüyle Batılılaşma Dönemi yapıları içinde özel bir konuma sahiptir.

Yapının Tarihlendirilmesi: Bugün yapıda, tarih veren 4 kitabe bulunmaktadır. Bunlardan biri girişte, biri mihrabın üzerinde, diğer ikisi ise harim doğu duvarındadır.

Yukarıda ayrıntılarıyla verildiği gibi, harim girişi üzerindeki 1325/**1907** tarihli kitabe onarım kitabesidir. Ayet kitabesinde yazılı 1341/**1922-23** tarihi ile harim doğu

¹⁹ Ay. es., s. 769.

²⁰ Yukarıdaki örnekler, düz tavanın bir kesimine ahşap kubbenin yerleştirilmesi, ahşap kubbenin çevresinde elips şekilli kubbelerin sıralanması, kubbenin çevresine yine ahşap tonozların yerleştirilmesi gibi farklı plan özellikleri göstermektedir. Burada amaç, ahşap kubbeli yapım geleneğini yaşatan camilerin vurgulanması olduğundan, plan ayrıntılarına inilmemiştir. Örnekler hakkında topluca bilgi almak için (İ. Kuyulu, "Kırkağaç Çiftehaneler Camii....., s. 108; R. H. Ünal, "Yukarı Kızılca Köyü....., s. 221-222; C. Gürbıyık, **Karaburun ve Mordoğan'daki**....., s. 22-23) gibi çalışmalara bakınız.

²¹ İ. Kuyulu, **a. g. m.**, s. 105, plan 1.

²² Özellikle Batılılaşma dönemi duvar resimleri hakkında bilgi veren yayınlardan bazıları için bkz. R. Arık, **Bazı Örnekleriyle...**; ay. yaz., **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara 1976; G.Renda, **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)**, Ankara 1977; G.Renda-T.Erol, **Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi**, C.I, İstanbul 1980.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

duvarındaki 1339/1920-21 ve 1341/1922-23 tarihli kitabeler, bu yazıların yazıldığı tarihi göstermektedir. Bu kitabelere göre, caminin 1907 tarihinde büyük bir onarım geçirdiği; daha sonra sırasıyla 1920-21 ve 1922-23 yıllarında yazıların yazıldığıdır. Gerek malzeme, gerek çatı seviyesi ve derzlerin birbirini tutmaması, gerekse doku farkına dayanarak, sonradan yapıldıklarını belirttiğimiz son cemaat yeri ve minarenin de XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki bu onarımlarda eklendiğini düşünüyoruz. İnşa kitabesi olmayan yapıda, tarihlendirmeye yardımcı olabilecek tek veri ise, yapının plan şeması ile ahşap üst örtüsüdür.

Yukarıda adları ve tarihleri verilen ahşap kubbeli camilerin XVI. yüzyıldan itibaren görüldüğü, XVIII-XIX. yüzyıllarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Sıralanan örnekler içinde, merkezi kubbe ve etrafındaki tonoz örtülü şemanın, sadece 1864-65 tarihli Kırkağaç Çiftahanlar Camii'nde görüldüğü dikkati çekmektedir. Her iki camide görülen ahşap tonoz uygulaması da pek görülen bir özellik değildir. Dolayısıyla, Göçbeyli Merkez Camii'nin, ahşap kubbeli camilerin yoğunlaştığı **XVIII-XIX. yüzyıllarda** inşa edilmiş olabileceğini, *Kırkağaç Çiftahanlar Camii* ile plan benzerliğine ve coğrafi yakınlığına da dayanarak, **XIX. yüzyıla** tarihlendirmenin daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıda ayrıntılı tanıtımı yapılan Göçbeyli Merkez Camii, bağdadi tekniğiyle kurgulanmış merkezi planıyla, sadece Batı Anadolu'nun değil, tüm Anadolu'nun da en ilginç örneklerinden biridir. Tarihi Bergama kentinin, Göçbeyli'deki bu önemli camisi, beldenin tarihi dokusunun da çekirdeğini oluşturmaktadır. Ancak özellikle örtü birimlerinde, yapının statik durumunu da etkileyen önemli bir tahribat söz konusudur. Onarılmadan kullanılması mümkün olmayacak bu camiyi ayağa kaldıracak koruma önerileri hakkındaki görüşlerim aşağıda sıralanmıştır.

Restorasyon Önerileri: Yapının aslına uygun olarak onarılması için dikkatlice izlenecek adımlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- 1- Avlu duvarlarındaki taşların çoğu yerinden oynamıştır. Bunların düzensiz ve özensiz örgüleri yeniden örülerek sağlamlaştırılmalıdır. Ancak sağlam ve orijinal olanların yerinde korunmasına özen gösterilmelidir.
- 2- Avlu zeminini kaplayan yeni imalat karo döşemeler kaldırılarak, ilk inşaatın kalan döşemeler ortaya çıkarılmalıdır.
- 3- Şadırvanın üzerini örten sekizgen sundurmanın betonarme oluşu, caminin taş malzemesiyle çelişki yaratmaktadır (Fotoğraf 9). Betonarme sundurmanın yıkılarak yerine ahşap bir sundurmanın yapılması daha uygun olacaktır.
- 4- Şadırvanın gövdesi ve basamaklarında görülen kireç ve yosun tabakaları temizlenmelidir.

Sedat Bayrakal

5- Şadırvanın tavanı ile son cemaat yerinin girişi arasındaki demir doğramalı ve iki yana eğimli kırma çatıya sahip sundurma sonradan ilave edilmiştir. Bu sundurma, son cemaat yeri orta kemerinin önünü kapatarak girişin görünümüne de engel olmaktadır. Bu nedenle kaldırılmalıdır.

6- Son cemaat yerinin düzgün kesme taşlarından bazılarının derzlerinde az da olsa açılmalar görülmektedir. Söz konusu taşlar, ileride oluşabilecek statik sorununa karşı, kenetlenerek ya da yenilenerek sağlamlaştırılmalıdır.

7- Son cemaat yerinin üst kesiminde, minarenin güneyine denk gelen düzensiz duvar örgüsü elden geçirilerek, doku farklılığı ortadan kaldırılmalıdır (Fotoğraf 2-5).

8- Son cemaat yerinin tavanına ait tahtalardan bazıları çatlamıştır. Bu tahtaların tamamının değiştirilmesi yerine, sadece çatlayanların yenilenmesi konusuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Böylece eski ve yeni tahtaların kolayca algılanması sağlanmalıdır. Yenileme esnasında, son cemaat yeri orta birimindeki ahşap madalyon ve kemer köşeliklerindeki ahşaptan bitkisel süslemeli alanlar korunmalıdır.

9- Harimdeki en büyük sorun, ahşap üst örtünün sıvalarındadır. Çoğu yarılan ve yer yer dökülen bu sıvaların yenilenmesi gerekmektedir. Sıva çatlağının öbek öbek değil de çapraz eksende kesintisiz devam etmesi, Bağdadi veya ahşap örtünün yerinden kaymasıyla ilgilidir. Bu nedenle, restorasyon aşamasında, zarar gören örtü şeklinin de aslına uygun olarak yenilenmesi ve sıvasının yapılması gerekmektedir.

10- Zarar görmüş kesimlerdeki sıvalar yenilenirken, tonozların ve kubbenin göbeğindeki alçı madalyonlar aynen korunmalıdır (Fotoğraf 15-18). Aynı şekilde, kubbe ile tonozları ayıran kemer köşeliklerindeki, kible duvarının üst kesimindeki, mihrabın iki yanı ile üst kesimindeki ve nişindeki kalemişi süslemeler de yenileme çalışmaları sırasında aynen korunmalıdır.

11- Merkezi kubbenin alçı göbek ve etek süslemeleri ile tüm iç yüzeyi kaplayan kalemişi süslemeler yerinde korunmalıdır (Fotoğraf 15). Bunun için sıvanın yerinde korunmasını sağlayacak uygulamalara (aşılama vb.) gidilmelidir.

12- Harimin ahşap desteklerinin sağlamlaştırılması yapıldıktan sonra yağlı boya ile boyanmalıdır.

13- Ahşap minberin zemini, basamakları, korkulukları ve duvara dayandığı arka yüzü sağlamlaştırılmalıdır.

14- Mahfilin merdiven basamakları ve korkuluklarındaki ayrılmalar, gerekirse yenilemek suretiyle sağlamlaştırılmalıdır.

15- Mahfil korkuluklarında yapılacak kısmi sıva raspası sonucunda, eğer alt kesimde farklı bir boya tabakası çıkar ise, yenileme çalışmalarında buna dikkat edilmesi gerekmektedir.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

16- Dört yöne eğimli çatının kiremitleri ile ahşap omurgası yenilenmelidir.

17- Dış duvarlarda yapılacak sıva ve boya raspası sonucunda, varsa ilave duvarlar ortaya çıkarılmalı ve restorasyon bu doğrultuda devam ettirilmelidir.

Cami, yukarıda sıralanan koruma önlemleri doğrultusunda onarılarak ibadete açılmalı ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 1- Harim batı cephesi.

Fotoğraf 2- Minare kürsüsü, pabucu, gövdenin alt kesimi ile son cemaat yeri batı duvarı.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 3- Güney cephesi.

Fotoğraf 4- Doğu cephesi.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 5- Minare.

Fotoğraf 6- Avlu doğu girişi.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 7- Avlu batı girişi.

Fotoğraf 8- Şadırvan.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 9- Şadırvanı çevreleyen betonarme sundurma.

Fotoğraf 10- Son cemaat yerinin yuvarlak kemerleri.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 11- Son cemaat yerinin düz ahşap tavanı.

Fotoğraf 12- Dış mihrap (Dor İnşaat Arşivi'nden).

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 13- Harim girişi.

Fotoğraf 14- Harim girişi üzerindeki onarım kitabesi.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 15- Harim kubbesi ve pandantifler.

Fotoğraf 16- Kubbenin batısındaki beşik tonoz.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 17- Kubbenin güneyindeki beşik tonoz.

Fotoğraf 18- Kubbenin doğusundaki beşik tonoz.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 19- Kubbenin kuzeyindeki beşik tonoz.

Fotoğraf 20- Mahfil.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 21- Mihrap.

Fotoğraf 22- Son cemaat yeri tavanındaki ahşap göbek bezemesi.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 23- Son cemaat yeri orta biriminin kemer köşeliklerindeki bitkisel bezeme.

Fotoğraf 24- Harim girişinin üst kesimindeki alçı bezeme.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 25- Kubbenin iç yüzü.

Fotoğraf 26- Güneydeki beşik tonoz ile kubbeyi taşıyan kemer formu.

Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli.....

Fotoğraf 27- Mihraptaki kalemî tasvirler.

Fotoğraf 28- Mihrabın iki yanındaki tasvirlerden batıdaki.

Sedat Bayrakal

Fotoğraf 29- Dođudaki beşik tonozun alçı bezemeleri.

Fotoğraf 30- Güneydođu köşedeki tonozun alçı bezemesi.